

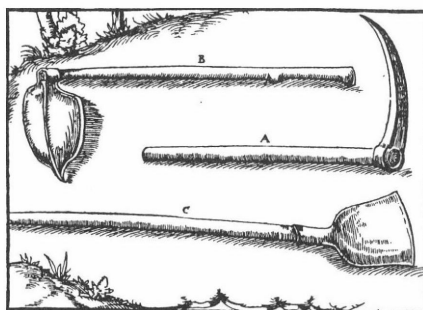
SZEMÁN ATTILA

Bányáskapánk becsülete

A bányáskapá nem tartozik az általánosan ismert bányászszerszámok közé. Talán a modern korban egyre nagyobb súlyúvá váló szénbányászat jelentőségének növekedése, a széntermelés műszaki technológiájának robbanásszerű fejlődése hozta magával, hogy ennyire feledésbe merült. Része lehetett ebben a történeti Magyarország felbomlásának is, mivel ennek folytán egykor világtörténelmi jelentőségű ércbányászatunk telephelyei az országhatárokon kívülre kerültek, s így egyre inkább perifériára szorult az ércbányászat iránti érdeklődés is. A bányáskapá ugyanis – mely már a korai középkortól ismert – elsősorban ércbányászatunk eszköze volt, s a későbbiekben is az maradt. Minthogy a bányászat ezen ága kevésbé lett gépesítve, mint a szénbányászat, a bányáskapá még századunkban is használt munkaeszköz volt, s egyes bányáinkban egészen a hatvanas évek végéig szolgált.

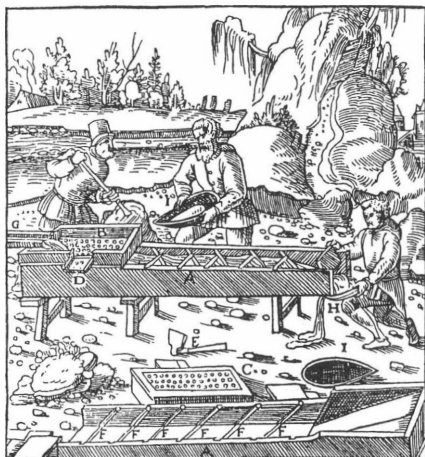
A bányászaton kívül tehát kevésbé ismert, hogy kapát a bányászok is használtak. Az utóbbi években azonban a bányáskapával kapcsolatban a bányász szakmán belül is különböző kételyek fogalmazódtak meg, s ez még fontosabbá teszi a helyzet tisztázását. A kételyek – melyek bizonyos összefüggésben állnak egymással – a következőképp foglalhatók röviden össze: 1. A bányáskapá nem lehet hegyes, mert azt a bányász „csak” az érc összehúzására használja, s ahhoz valójában fából vagy vasból készült saraboló formájú szerszámot használtak. 2. A „paraszt” munkaeszköznek minősülő kapát az öntudatos bányászok nem használhatták jelképként, s így az nem szerepelhet a legrégibb selmecbányai címerben. A kapák csak Bél Mátyás óta „virágzanak” a selmecbányai címerben. 3. A legrégibb nagybányai pecséten a két munkálkodó alak közül a kapás nem bányász, hanem szőlőművelő.¹

1. A bányáskapá hegyes vagy nem hegyes mivoltát vizsgálva megállapítható, hogy a 17. századig nem is tűnik fel másfajta kapá, mint hegyeskapá, a bányásztörténeti ábrázolások-

1. AGRICOLA: DE RE METALLICA,
72. SZ. „KÉZISZERSZÁMOK” CÍMŰ METSZETE.

¹ E nézetek közül az első főleg néhai Sík Lajos szerette hangoztatni, a másodikat Gavallér Pál fogalmazta meg (A bányászszerszámok első magyar megjelenése pecséten. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 28. évf. 1993. 111–118.; a továbbiakban: Gavallér), s a harmadikat Benke István és Gavallér Pál közösen képviselik. Nagyon sajnálom, hogy Sík Lajosnak már nem nyújthatom át ezt az írásbeli összefoglalót.

2. AGRICOLA: DE RE METALLICA 172. SZ.
„ARANYÉRC MOSÁSA TEKNŐBEN ÉS REKESZES
VÁLYÚBAN” CÍMŰ METSZET.

sára használták. Podányi Tibor rudabányai leleteket leíró tanulmányában nagy számú háromszög, illetve levél alakú kapáról számol be, melyeket a termelvény összegyűjtésére és kosarakba, teknőkbe való bekaparására használtak. A háromszögeket középkorinak, a levél alakúakat újabbkorinak tartja.⁴ Az előbbiekre példa az általam korábban közölt, legkorábban a 15. századra datálható gyalári bányászkapá.⁵ A újabbakra vonatkozó utóbbi megállapítás pedig egybevág Litschauer leírásával – melyet a későbbiekben idézni fogok –, aki szív alakúnak nevezi a hegyes bányászkapát, s ezt a formát ábrázolja Delius is (4. kép).⁶ Az ilyen kapákat, melyek a törökkori anyagban még nem fordulnak elő, de a néprajzi

ban, noha szépszámmal találunk ilyeneket. Agricola például következetesen hegyeskapát ábrázol minden ércfejtést bemutató metszetén, s a bányászszerszámok bemutatásánál is ezt a típust nevezi bányászkapának (1. kép).² Sőt az ércelőkészítést és a kohászati műveleteket bemutató metszetein is a hegyeskapá jelenik meg. Egyedül a 172. számú metszeten (2. kép) találunk „E” jelzéssel egyenes élű kapát (3. kép), amit a képalírás „vas kaparókapá”, németül „die ciserne Krücke” megnevezéssel illet, s csak a modern német kiadás szerkesztője teszi mellé zárójelbe a „Kratze” nevet.³ A szöveg szerint ezt az eszközt egyértelműen a széren mosott anyag durva maradékának kihúzá-

² Agricola, Georgius: De re metallica libri XII – Tizenkét könyv a bányásatról és kohásatról. Szerkesztette, a bevezetőt, a tanulmányt, a lábjegyzeteket írta Molnár László. Budapest, 1985. 72. ábra, 172. (a továbbiakban: Agricola 1985.) A tanulmány illusztrációjaként közlésre kerülő rajzokat magam készítettem, a fényképeket Lobenwein Tamás reprodizta.

³ Georgius Agricola: De re metallica libri XII (Bergbau und Hüttenkunde, 12 Bücher) Übersetzt von G. Fraustadt. Hrg. H. Prescher. Berlin, 1974. 419. (a továbbiakban: Agricola 1974.)

⁴ Podányi Tibor: A régi rudabányai ércbányászat. In: Rudabánya ércbányászata. Szerkesztette Pantó Endre–Pantó Gábor–Podányi Tibor–Mosser Károly. 98.

⁵ Szemán Attila: A gyalári (Ghelar) bányászszerszámok keltezéséről. Communicationes Archaeologicae Hungariae, 1994–1995. 255–265. 2a,b kép.

⁶ Delius, Christoph Traugott: Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Berg-Kammernwissenschaft. Wien, 1773.; magyarul: Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlatába, valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismeretébe. Fordította Bóday Gábor. Budapest, 1972. XXI. tábla 10. Fig.

anyagban megtalálhatók, a 18. századtól kezdődően datálhatjuk. Említ ugyan Podányi egy fából készült, vonókapaként meghatározott darabot is, de ezt mint egyedüli példányt a sok vaskapával szemben bizonytalan funkciójának kell tekinteni, hiszen általános használatú szerszám nem lehetett.

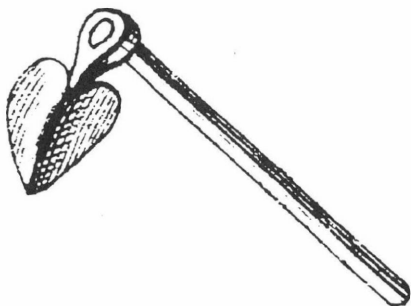
Mindenesetre érdemes összehasonlítani Litschauer egyenesélű vonókapájának (5. kép)⁷ és Agricola bányáskapájának (1. kép) nyelét. Mindkettőn megtaláljuk a jellegzetes, mindkét kéz számára kialakított bütyköt, mely egyértelműen az érc összehúzása miatt volt fontos. Ilyen a mezőgazdasági célú kapáknál valóban nincs. A mezőgazdaságban ugyanis a kapát lendületből vágják bele a talajba, s azt azonnal kifordítják. Ezzel szemben a bányász, miután beleütötte a kapát a lefejtett érc tömegébe, maga felé húzza az ércet, hogy a szállító edénybe juttathassa. Ezért a vízszintes irányú húzásakor jól bele kell kapaszkodnia a nyélbe, s ezt megkönnyíti az említett két bütyök. Tulajdonképpen tehát nem igazán jogosult a 'hegyes'- és 'vonó'-kapa megkülönböztetés, hiszen a hegyeskapának vonókapa funkciója is volt. Az egyenesélű kapát magyarországi anyagban elsőként az 1650-ben készült ún. Esterházy-bányászserleg⁸ oldalán függő jelképes ezüst szerszámocskák közt találjuk meg. Ezek a szerszámok párosával vannak felfüggesztve: a bányászék és a kalapács, a fúró és egy másfajta kalapács, a csákány és az egyenesélű kapa, valamint a bárd és a hegyeskapa. Közöttük tehát a hegyes bányáskapát is láthatjuk. Minthogy azonban az egyenesélű kapa formára nagyon is emlékeztet az

3. A 2. SZ. KÉP KINAGYÍTOTT RÉSZLETE
„E – VAS KAPARÓKAPA”

egyetlen Agricola-féle ábrázolásra, nem lehetetlen az sem, hogy ekkor még más célra használták.

Bizonyosan bányáskapaként, bányász kezében először Löchneiß műve 1672-es kiadásának (6. kép)⁹ címlapján találtam meg a szerszámot. Meg kell azonban jegyezni, hogy még a kiadvány belső ábráin is a hegyeskapát láthatjuk. Az ércbányászatban mindenesetre az egyenesélű kapa sohasem vált általánossá. Az ércet többségének állaga ugyanis

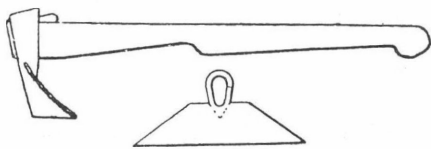

4. SZÍV ALAKÚ BÁNYÁSKAPA, DELIUS:
BEVEZETÉS A BÁNYATAN ELMÉLETÉBE. XXI.
TÁBLA 10. FIG. FELNAGYÍTOTT KÉPE.

⁷ Litschauer Lajos: Bányászati munkálatok. A magyar bányász-felőr kézi könyvtára VII. köt. Selmezbánya, 1900. 23.

⁸ E műtárgy eredetije az Iparművészeti Múzeumban, autentikus másolata pedig a Központi Bányászati Múzeumban (Sopron) található.

⁹ Löchneiß, G. E.: Bericht vom Bergwerck. Frankfurt, 1672.

5. VONÓKAPA, LITSCHAUER: A MAGYAR
BÁNYÁSZ-FELŐR KÉZI KÖNYVTÁRA. VII. KÖT.
ÁBRÁJA SZERINT.

ján még Agricola pontosságában is kételkedik, bár alapvetően hibás, nem ismeretlen nemzetközi viszonylatban sem. Jellemző erre az 1974-es berlini Agricola-kiadás 188. számú jegyzete, mely szerint „die Kratze ist unglücklich gezeichnet.”¹⁰ Ez a megjegyzés nyilvánvalóan a kapa hegyes mivoltára vonatkozik, mivel utána hangsúlyozza a szerkesztő, hogy az a lefejtett érc összehúzására szolgált. Ezután azonban egy Wilsdorf-idézet következik, mely viszont Agricola felfogásának helyességét bizonyítja, s így ellentmond az előbbi megállapításnak: „Gondolkodásra késztet, hogy még a bányászat legközismertebb segédeszközeit is, mint lapát vagy bányáskapát, ábrázolja Agricola. *Meg kell szabadulnunk attól a leértékelő elgondolástól, hogy ezek csak segédeszközök*” (kiemelés tőlem, Sz. A.). Ezek éppúgy nélkülözhetetlenek, mint a kalapács vagy a bányászék. Fontos ismerni alkalmazásuk, kezelésük módját, mert használatuk a munkaidő jelentős részét töltötte ki. Agricola nemcsak a jövesztésnél használt szerszámokat sorolja fel, hanem a szállításnál, a vízemelésnél, a szellőztetésnél, illetve a bányában való járásnál alkalmazott segédeszközöket is. *Nincs okunk arra, hogy felfogásától eltérjünk. A fogalmak mai szokásos 'összesűkítése' nem célravezető a történelmi kutatásoknál*” (kiemelés tőlem, Sz. A.).¹¹ Én is úgy gondolom, hogy nem igazán megfelelő a másodlagos jelző, hiszen a bányáskapát más eszközzel nem lehetett helyettesíteni, s a kifejtett érc felszedése, azaz a „takarító” munka elvégzése nélkül az érc nem volt szállítható. Az ősi munkafolyamatot Litschauer Lajos a következőképp írta le a századfordulón: „A takarító munka oly ásványtömegek jövesztésére való, melynek részei vagy éppen semmi összefüggés-

megkívánja a hegyes forma használatát. Igazamat minden gyakorló ércbányász bizonyíthatja; a szén-, illetve a sóbányászatban persze kissé más lehet a helyzet, s talán erre támaszkodik a hegyes kapa használata iránt megfogalmazódó kétely is.

Hasonló felfogás, mely egy múltba visszavetített elképzelés alap-

6. KINAGYÍTOTT RÉSZLET LÖCHNEIS: BERICHT
VOM BERGWERCK. FRANKFURT, 1672. KIADVÁ-
NYÁNAK CÍMLAPJÁRÓL.

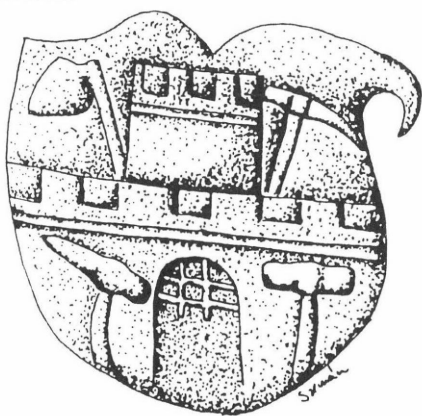
¹⁰ Agricola 1974. 745.

¹¹ Wilsdorf, H.: Arbeit und Arbeitsgerät im sächsische Erzbergbau des 16. Jahrhunderts. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, Berlin, 1959. 263. Pontos magyar fordítását adja a magyar kiadás (2. Jegyz.) a 77. sz. lábjegyzetben, 171.

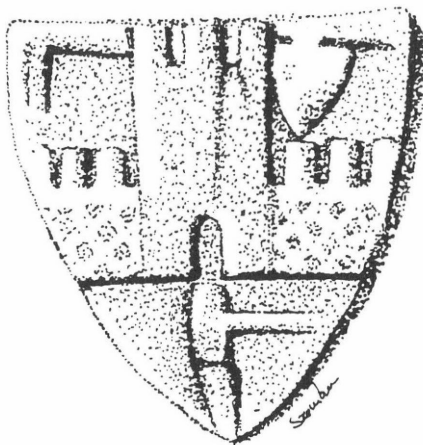

ben sincsenek egymással, vagy legfeljebb annyira összetartók, hogy szétदारolásuk vagy semmi, vagy csak igen csekély erő megfeszítésével jár, melynél tehát a termelés legfeljebb vágó szerszámok használata mellett történik... A kapa úgy eredetét, mint első alkalmazását illetőleg, speciális bányász-szerszám. Különösen két alakban, mint vonókapa és mint hegyes kapa használtatik. ... A hegyeskapa (Spitzkratze) lapja szívalakú.¹² Amint arra a bányászati munka e késői, de még élő hagyományokon alapuló, kiváló leírása is rámutat, ugyanolyan fontos és nélkülözhetetlen munkafolyamatról van tehát itt szó, mint amilyen maga az ércfejtés, az ék-kalapács munka. Eszközei, köztük a hegyeskapa, ugyanúgy speciális bányásszerszámok, mint az ék vagy a kalapács.

2. A bányáskapá és csákány első magyarországi említése egyidős a bányászék és kalapács említésével, mindegyik a selmeci városi és bányajogban tűnik fel, két különböző munkafolyamat eszközeiként, egyenrangú módon megnevezve.¹³

8. SELMECBÁNYA 1494-BŐL FENNMARADT NAGYPECSÉJTJÉNEK KINAGYÍTOTT CÍMERPAJZSA.

7. SELMECBÁNYA LEGRÉGEBBI, 1275-BŐL FENNMARADT PECSÉJTJÉNEK RAJZA (MOL DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR 923. SZ.)

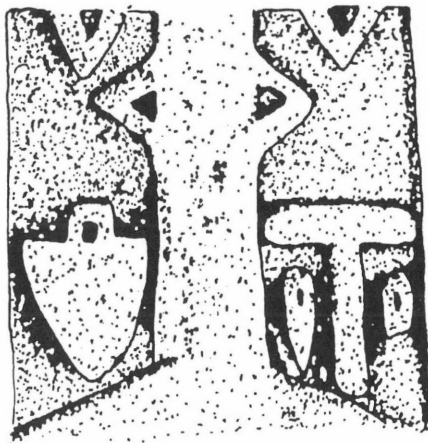
A legrégebbi selmecbányai pecsét, mely 1275-ből maradt ránk, a bal felső sarkában mutatja a bányáskapát. A kapa fejét egy ívelt oldalú háromszög képezi, mely felső szélének közepéből indul ki annak köpűje, s ez csatlakozik a nyélhez, melyet a pajzs megvastagított felső szélé képez (7. kép).¹⁴ A kapát nem a valós látszati képnek megfelelően ábrázolták, hanem a hegyes kapa pengéjének és nyélének egyaránt jellegzetes formáját láthatjuk, ami a valóságban természetesen egy nézőpontból nem látható. Ennek a kapának a létét a régi szak-

¹² Litschauer Lajos: Bányamíveléstan II. Selmeczbányán, 1890–91. 901–904.

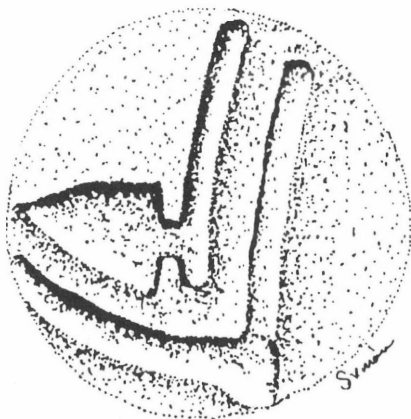
¹³ Kachelmann J.: Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Schemnitz, 1855., a Selmeci város- és bányajog II. bányajog részének 5. pontjában 189.

¹⁴ MOL Diplomatai levéltár. 923. sz.

irodalom, Nyáry Albert kivételével, minden esetben megemlíti, Gavallér Pál azonban kételkedik benne. Szerinte Bél Mátyás említi Selmecebánya címerénél először a kapákat, s szellemes szófordulattal azt állítja, hogy „tulajdonképpen Bél óta kezdenek virágozni a kapák a címerben.”¹⁵ Nos, mi sem egyszerűbb ezen megállapítás cáfolatánál. Selmecebánya legrégibb pecsétje után korban a következő ismert nagypecsétségnek lenyomata az 1494-es évszámot viseli.¹⁶ Ennek címerpajzsán (8. kép) ott látható a kapa is, igaz, nem a kaputorony bal, hanem jobb oldalán. Változott a pajzs felső részén elhelyezett szerszámok, a csákány és kapa nyelének helyzete is. Immár nem a pajzs felső szélével csik egybe, hanem a várfal és a kaputorony találkozásának szögleteiből ugrik elő a két nyél. A nyeleket ugyanígy találjuk a Selmeci város- és bányajog címerén is, mely csak kevés későbbi.¹⁷ Ezek a források ugyancsak megelőzik Bél Mátyás korát.

9. 15. SZÁZADI BÁNYÁSZÍRKŐ PÍSEKBŐL (DÉL-CSEHORSZÁG).

10. A HYBBEI 14. SZÁZADI PECSÉT KINAGYÍTOTT BÁNYÁSZSZERSZÁMAI.

A mezőgazdasági kapák penge alapján történő felosztásában négy nagy csoportot különíthetünk el: a csákány- vagy irtókapák, laposkapák, villakapák és kombinált kapák csoportját.¹⁸ A bányászka ezek közül a laposkapák csoportjába tartozik, azon belül pedig mindig az úgynevezett hegyeska típusához. Természetesen használták a mezőgazdaságban is ugyancsak a fajtát, persze sok más típus mellett. Agricola is utal erre, amikor bemutatja mint bányász-eszközt a *De re metallicában*: „A bányakapa és a bányásó nem különbözik a közönségestől [azaz a mezőgazdaságitól – magyarázat tőlem, Sz. A.].”¹⁹

¹⁵ Nyáry Albert, br.: *A heraldika vezérfonala*. Budapest, 1886. Gavallér 116.

¹⁶ Novák, J.: *Slovenské mestské a obecne erby*. Bratislava, 1972. 93.

¹⁷ Rákóczy Sámuel: *A magyar bányászat műkincsei II. Bányászati és Kohászati Lapok*, 1911. I. köt. 668.

¹⁸ Müller Róbert: *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökorkor végéig*. Zalacgerszeg, 1982. II. köt. 451–468.

Gavallér a kapa szerepét a bányászat munkafolyamatában másodlagosnak nevezi, és ezért nem tartja lehetségesnek, hogy a bányászat jelképei közé kerüljön az. A bányászkapá ábrázolására azonban nem a selmecbányai címer az egyedüli példa. A 15. század elejéről Csehországból ismerünk egy érdekes bányászsírkövet, melyen egyik oldalon két nyél nélküli bányászék és kalapács, másik oldalán pedig egy nyél nélküli kapa látható (9. kép),²⁰ természetesen ismét csak az úgynevezett hegyeskapá típusa! Magyarországi példaként említhetjük a hibbei 14. századi pecsétet, melyen egy csákány és egy kapa látható (10. kép). Mindkét számszám megfelel az 1275-ös selmecbányai pecséten ábrázoltaknak. S hogy ne merülhessenek fel időbeli kétségek sem, utalok a csehországi Nemecký Brod 1269-ből származó pecsétjére is (11. kép),²¹ melyen az ott ábrázolt négy bányászszerszög között a két hágófa felső szögletében megtalálható a hegyeskapá, a Kratze is.

Gavallér a bányászok „emberi tartását, szakmai büszkeségét” emlegető érve, ami ellent kellene mondjon a kapa ábrázolásának, mivel „annak fő funkciója a földművelésnél van”,²² tipikus példája annak, amikor valaki későbbi, sőt majd hogy nem jelenkori érzelmi viszonyulásokat vetít vissza a régmúltba. Ami a bányászok szakmai öntudatának konkrét munkaeszközöket elfogadó vagy elutasító mivoltát illeti, annak megállapítása a 13. századot tekintve, úgy gondolom, igen bonyolult és nehéz feladat lenne. A biztos tárgyi és ábrázolásbeli anyagból ilyen típusú információkra semmi esetre sem következtethetünk. A háromszögletű „alakzat” címerpajzsként történő meghatározását a leghatározottabban tagadom.²³ A heraldika szabályaiból kiindulva nem lehetetlen ugyan az önálló kis tarpajzs alkalmazása, sőt a mesteralakok szerepelhetnek címerképekkel együtt is egy pajzson. Ami azonban a magyar bányavárosi címereket illeti, a tarpajzs mint mesteralak pusztán elméleti lehetőségként kezelhető. Erre vagy akárcsak hasonlóra ugyanis egyetlen példát sem találunk, szemben a bizonyított bányászkapával.

11. NÉMECKÝ BROD 1269-BŐL FENNMARADT PECSÉTJE, A KÉT HÁGÓFA FELSŐ SZÖGLETÉBEN LÁTHATÓ NYELETLÉN KAPÁVAL.

¹⁹ Agricola 1985. 171. 72. ábra

²⁰ Husa, V.–Petran, J.–Subtová, A.: Homo faber. Praha. 1967. 34. (a továbbiakban: Husa–Petran–Subtová)

²¹ Husa–Petran–Subtová 143. kép

²² Gavallér 116.

²³ E kijelentésénél Gavallér Zsámboki László elméletére hivatkozik, bár bibliográfiai hivatkozást nem ad meg. Zsámboki László viszont érdeklődésemre elhatárolta magát ettől az állásponttól.

12. A GRUEBER-CÍMER RAJZA.

Előfordul az is, hogy a bányász-kapa a címtanban önmagában utal bizonyos bányász vonatkozásokra, jelképes értelme tehát nem lehet kétséges. Ilyen például a Grueber Thomas számára II. Rudolf császár által 1604. október 30-án adományozott címer, melyben egy vállán hegyeskapát vivő alak látható. Ennek az alaknak a ruházata egyáltalán nem utal arra, hogy paraszt lenne, sokkal inkább bányásznak néz ki, ami a Grueber, magyarul bányászt jelentő névvel összevetve nyilvánvalóan beszélő címerre utal (12. kép).²⁴ Hasonlóan állunk a Hauer család 1751. április 10-én kiadott címerével. Ennek a címernek 1. és 4. mezéjében, valamint a jobb oldali sisakdíszében egy magyar ruhás harcost látunk sujtásos kék mentében, vörös hajtókás süvegben, jobbában szablyával, baljában hegyeskapával.

Ismét csak aligha gondolhatunk földműves munkaeszközre, sokkal inkább a vájár jelentésű név alapján beszélő címerre, melyben a vájár mi-voltára utal a bányászkapa (13. kép).²⁵

3. Nézzük azonban a nagybányai pecsétnyomót. A typariumot 1904-ben találta meg szőlőművelés közben egy nagybányai polgár. A pecsét képét több helyen különbözőképpen közölték, s e közlések nem minden esetben és nem minden részletükben pontosak.²⁶ Legpontosabb a Magyar Művelődéstörténet erősen nagyított fényképkivágása (14. kép). Faller Jenő Jó szerencsét című posztumusz kiadású könyvében ennek – nyilván a könnyebb követhetőség kedvéért – átrajzolt változata jelent meg (15. kép). Ez ugyan a most tárgyalandó kérdést tekintve

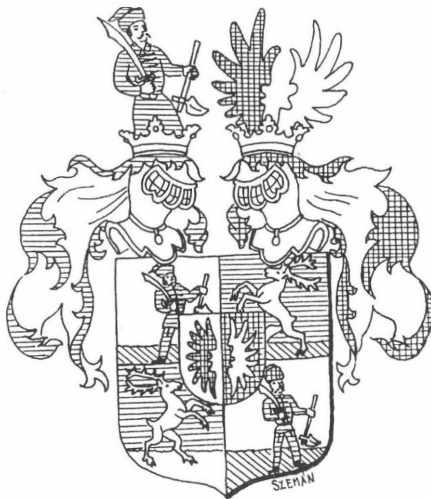
²⁴ Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei. Budapest, 1987. 218. sz. címerrajz és adatok, 249.

²⁵ Siebmacher: Der Adel von Ungarn. Írta nagytácskándi Csergheő Géza. Nürnberg, 1907. 61. Taf. 40.

²⁶ Décsényi Gyula: Nagybánya régi pecsétai. Turul, 1886. 97–100. (a továbbiakban: Décsényi) Schönherr Gy: Nagybánya város XIV. századi pecsétai. Turul, 1906. 1–10. (a továbbiakban: Schönherr) Czákó Elemér: A nagybányai typarium. Turul, 1906. 10–12. (a továbbiakban: Czákó) Magyar Művelődéstörténet. Szerkesztette Domanovszky Sándor. I. köt. 241.; Faller Jenő: Bányászati vonatkozású magyar város címerek. Bányászati és Kohászati Lapok, 75. évf. 1942.; Faller Jenő: A farbőr viseletének eredetéről. BKL Bányászat, 96. évf. 1963. 957–959.; Faller Jenő: Jó szerencsét! Események, képek a bányászat múltjából. Budapest, 1975. 116. ábra 150.

pontos, de nem minden részletében az, s ezért ébreszthetett bizonyos kétségeket egyes kutatók körében. Maga Faller Jenő korábban eredeti fénykép alapján dolgozott, s azt közölte is 1963-ban megjelent egyik cikkében (16. kép). A feltétlen pontosság kedvéért a fényképek mellett a tényleges pecsétlőnek pontosan megfelelő rajzomat is közlöm (17. kép). A typárium öntött ezüstműből készült, de vésővel és poncokkal is finomították az ábrázolásokat. Kétségtelen, hogy a gótika jegyében készítették azt, és Anjou királyaink uralkodásának időszakára datálható. Talán a legszebb korabeli bányavárosi, sőt városi pecsétünknek nevezhetjük ezt a rendkívüli méretű (átm. 69 mm) és művészi kvalitású darabot. Schönherr Gyula és Balogh Jolán egyenesen a nagynevű Márton és György kolozsvári szobrászok művének tartja az ezüst pecsétnyomót.

A pecséten három emberi figura látható, az alsó részen két dolgozó bányász, fönt pedig Szent István királyunk, a város védőszentje. Számunkra a két munkálkodó figura az érdekes. Az egyik, a bal oldali egy íves főtéjű tárnnyílásban ékkel, kalapáccsal fejti az ércet. Az ő bányász mivoltát nem kérdőjelezte meg senki. A jobb oldali figura viszont kezében hegyes bányáskapát tart, amivel az éppen lefejtett ércet húzza össze, ami mindkét alak előtt látható. Mozdulata természetesen azonos a földművelő mozdulatával, hiszen ezt az azonos szerszám így szabja meg. Előtte azonban nem termőföld vagy szőlő, hanem érchalom figyelhető meg. A művész ezt úgy alakította ki, hogy az ezüst öntvény mélyedésébe további kisebb mélyedéseket ütött egy félgömbös végződésű poncvassal, s ennek olyan

13. A HAUER-CÍMER RAJZA.

14. A 14. SZÁZADI NAGYBÁNYAI NAGYPECSÉT
TYPÁRIUMÁVAL KÉSZÜLT PECSÉT KINAGYÍTOTT
FÉNYKÉPKIVÁGÁSA
(MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET).

15. A 14. SZ. KÉPRŐL KÉSZÜLT RAJZMÁSOLAT.

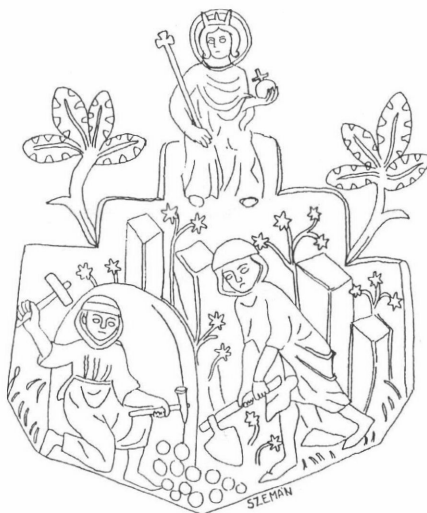

16. A NAGYPECSÉT TELJES FÉNYKÉPE, AMELY ALAPJÁN FALLER JENŐ DOLGOZOTT.

az Anjou Magyar Legendárium miniatúráin is. Megállapítható, hogy ez volt az általános, sőt talán kizárólagos tájképábrázolás a fenti művekben, művelt földek, netán szőlő bemutatása viszont nem fordul elő bennük. Tulajdonképpen kétféle típusú növény tűnik föl: lombos fa, ahol felismerhető, ott tölgy-, illetve cserfa és a sziklák hasadékaiból kinövő apró hatszirmú fehér vagy háromszirmú piros virágok és a szálanként festett rövid fű. Nos, a nagybányai pecsétnyomón is hatszirmúak az apró virágok, és ugyanúgy helyezkednek el a sziklahasadékokban. Czakó Elemér szerint a virágfejeket apró ponccal ütötték be az öntött pecsétnyomón, nyilvánvalóan azért olyan egyöntetűek. A gótikus korszaknak megfelelően a kapás bányász hegyes cipői is hasonlítanak a Képes Krónikában és a Szent György szobron láthatókhoz.

A lépcsőzetesen kialakított sziklák felső szögletéből még két másik növény hajt ki. A Szent György szobor talapzatán pedig több levélből összeállított tölgygallyak szerepelnek rányomott levéldíszként. Ezek nagyon hasonlítanak a pecsétnyomó két oldalán elhelyezett négy-négy levélből és egy-egy rügyből álló növénykékekhez, melyek csipkézett levelei valóban leginkább a tölgy- vagy cserfalevelekhez hasonlítanak. Schönherr és Czakó is cserleveleknek nevezi őket. Még a levelek és a rügy elhelyezkedése is tölgyfára utal, gondoljunk csak az úgynevezett „erdész csillagra”, mely a friss tölgyhajtást ábrázolja felső nézetből. A tölgy annyira jellegzetes magyar fafajtának számított, hogy épp

a hatása, mintha golyókból álló hal-mocska lenne. A művész nyilvánvalóan ezzel az érc anyagának specialitását kívánta megjeleníteni. A kapás munkás mögött azonban nem a mélyművelésű táró fala látható, hanem egy olaszos eredetű felszíni tájképábrázolás. Ez hasábos formájúra repedezett sziklatömböket mutat be, melynek párhuzamai megtalálhatók az Anjou-korszak egyéb ábrázolásain is, így például a Kolozsvári-testvérek prágai Szent György szobrának talapzatán, a szintén Anjou-kori Kálti Márk-féle Bécsi Képes Krónika miniatúráin és iniciáléin, valamint

17. A NAGYPECSÉT ALAKOS ÁBRÁZOLÁSAIRÓL KÉSZÍTETT NAGYÍTOIT RAJZOM.

ezért választotta a magyar erdészet e hajtást jelképül a múlt század végén. A pecsétnyomón részben felszíni táj látható tehát, de ez csak annyit jelent, hogy a művész közvetlenül a tárószájban fejtő vájár mellett, a tárószáj előtt ábrázolta a takarító munkát végző másik bányászt. Ez a táj azonban nem tartalmaz kultúrnövényeket, s az itt látható növények a legjobb indulattal sem nevezhetők szőlőnek vagy szőlőlevélnek. Sőt a nagypecséttel nagyjából egykorú, azzal párhuzamosan használt kis pecséten sem szőlő, hanem „élő fa” látható.²⁷

A szőlőfürtök – és nem levelek! – csak a jóval későbbi 1483-as pecséten tűnnek fel először (18. kép).²⁸ A két dolgozó munkás közül az egyik éket és kalapácsot, a másik pedig egykarú csákányt tart kezében, kapa azonban sem itt, sem a későbbi címerváltozatokban nem látható többet. Így azután végképp vitathatatlan mindkét dolgozó bányász kiléte. A harmadik alak pedig, aki a tárónyílásban tűnik fel, szintén csak bányász lehet elhelyezkedése miatt.

19. NAGYBÁNYA 17. SZÁZADI PECSÉTTJÉNEK RAJZA.

18. NAGYBÁNYA 1483-AS PECSÉTTJÉNEK RAJZA.

A korban következő, 17. századi pecséten ismét fák láthatók a hegytetőn (19. kép).²⁹ Ströhl címergyűjteményében is fák szerepelnek a hegy tetején,³⁰ míg a századforduló Nagybánya-címerén ismét a szőlőfürtök tűnnek fel. Erre a korra már valóban jellemző, hogy a városok minden lényeges tevékenységi formájukat igyekeztek demonstrálni, így nyilván a szőlőművelést is. A korai, 14. századi bányavárosi, illetve városi címerek közül azonban egyen sem találunk szőlőfürtöt vagy levelet. A régi szakirodalomban mindenhol bányászoknak nevezik a pecséten szereplő két munkást, csak Czakónál fordul elő az az utalás,

²⁷ Schönherr 8.

²⁸ Décsényi 99.

²⁹ Décsényi 100.

³⁰ Ströhl, H. G.: Städte-Wappen von Österreich-Ungarn. Wien, 1904.

hogy a város kívánsága lehetett, hogy „...bányász és földművelő jellegét is föltüntesse.”³¹ Talán ő is a kapára gondolt, de erről részletesebben nem írt. Amint azt már Agricola kifejtette, ez a kapa valóban megegyezik a mezőgazdaságival, bányászszerszám voltát azonban Czakó nem biztos, hogy ismerte, nem lévén sem bányász, sem történész.

Mindenesetre bizonyos tehát, hogy szőlőtőke, levél vagy fűrt hiányában, társzáj előtt ércbe vágott bányászkapával nehezen feltételezhető szőlőműves egy bányavárosi pecséten. Egyszerűbb hinni a bizonyítékoknak, elfogadni a bányász-kapa létét, és visszaadni bányászkapánk becsületét.

ATTILA SZEMÁN

The honour of the miner's hoe

The memory of metal mining in historical Hungary has faded since the mining regions were cut off from Hungary by the Treaty of Trianon. The old tools used in mining, having lost their significance in the modern industrial production of recent decades are hardly known even among mining engineers. The miner's hoe may be the most forgotten of the old instruments, often defined as an agricultural tool even by experts of mining and mining history. Yet, the miner's hoe often appears in the earliest coats-of-arms of Hungarian mining towns, which contain the oldest representations of tools. The essay describes the actual role and significance of this time-honoured mining tool, surveying the history of the miner's hoe on the basis of the earliest data of Hungarian mining. In the process, the rise of various fallacies are pointed out, and the errors themselves straightened with data provided by various disciplines. The similarities and differences between agricultural and miner's hoes are also discussed, with a view on the realities of practical life.

---

³¹ Czakó 12.